

De godsdienstigheid van ouders en de opvoeding van hun kinderen

Frans van der Slik, Albert Felling en Jan Peters

1 Inleiding

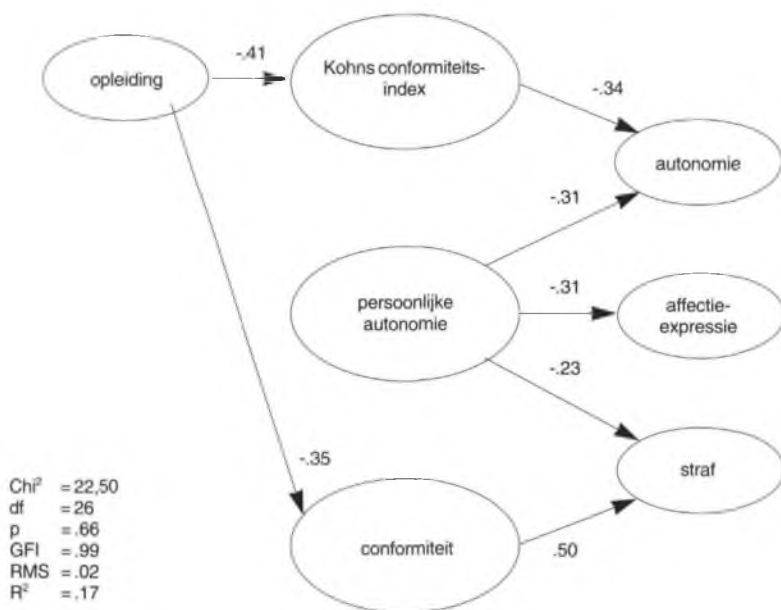
Hoe ouders de opvoeding van hun kinderen gestalte geven, blijkt in belangrijke mate afhankelijk te zijn van de sociaal-structurele kenmerken van de ouders. Zo zijn ouders uit lagere sociale klassen meer nadrukkelijk gericht op de opvoedingswaarde conformiteit, terwijl ouders uit hogere sociale strata meer nadrukkelijk georiënteerd zijn op persoonlijke autonomie als opvoedingswaarde. Volgens Melvin Kohn (1989) zouden deze verschillende opvoedingswaarden een interpretatie aandragen voor het veelvuldig gevonden verband tussen sociale klasse en ouderlijke opvoedingsgedragingen (cf. Gecas 1979). Deze causale keten lopend van sociale klasse via opvoedingswaarden naar opvoedingsgedrag is door Kohn en zijn collega's in tal van industriële samenlevingen, zoals de Verenigde Staten, Italië, Polen, Duitsland en Japan getoetst. Telkens bleek dat sociale klasse de belangrijkste verklaring vormde voor ouderlijke opvoedingswaarden. Factoren als religie en opleiding bleken in Kohns onderzoek nauwelijks een additionele verklaring te geven voor de wijze waarop ouders de opvoeding van hun kinderen gestalte geven.

Uit ander onderzoek kan evenwel geconcludeerd worden dat het belang van opleiding en godsdienstigheid van de ouders groter is dan door Kohn wordt verondersteld. Uit longitudinaal onderzoek blijkt dat opleiding voor de verklaring van ouderlijke opvoedingswaarden in de loop der tijd een steeds belangrijker rol is gaan spelen, terwijl sociale klasse aan verklaringskracht is gaan inboeten (Alwin 1984). Wright en Wright (1976) kwamen tot de bevinding dat bij controle voor opleiding het effect van sociale klasse op ouderlijke opvoedingswaarden feitelijk tot nul gereduceerd wordt, terwijl de sterkte van de relatie tussen opleiding en opvoedingswaarden niet substantieel vermindert wanneer gecontroleerd wordt voor sociale klasse. Meijnen (1977) vond voor Nederland vergelijkbare resultaten. Recentelijk hebben Van der Slik et al. (1996) onderzoek verricht naar de effecten van sociaal-structurele kenmerken en werkomstandigheden op ouderlijke opvoedingswaarden en -gedragingen. Ook zij komen tot de bevinding dat, gecontroleerd voor sociale klasse en werkomstandigheden, alleen het opleidingsniveau een sterk effect heeft op ouderlijke opvoeding. Daarbij bleek dat voor vaders en moeders volstaan kon worden met één

empirisch verklaringsmodel. In figuur 1 is dit verklaringsmodel in vereenvoudigde vorm weergegeven. De opleiding die men vaak jaren voorafgaande aan de huidige beroeps- en gezinssituatie heeft gevolgd, blijkt in ieder geval in Nederland veel bepalender te zijn voor de waarden die ten grondslag liggen aan de opvoeding van de kinderen dan de actuele sociale-klassepositie.

Uit figuur 1 blijkt dat hoe hoger ouders opgeleid zijn des te minder ze gericht zijn op conformiteit. Dat is te zien aan de negatieve samenhangen met Kohns conformiteitsindex en met de conformiteitschaal. De Kohn-schaal brengt onderschikking aan maatschappelijke conventies tot uitdrukking, terwijl de conformiteitschaal in de eerste plaats gehoorzaamheid aan de ouders indiceert. Uiteindelijk vertonen ouders die conformiteit aan maatschappelijke conventies een belangrijke opvoedingswaarde vinden, minder gedragingen die de autonomie van het kind stimuleren. Voorts blijkt dat ouders die het belangrijk vinden dat kinderen zich conformeren aan de ouderlijke macht en de regels binnen het gezin, meer straffen aan hun kinderen opleggen. Ten slotte zij opgemerkt dat de opvoedingswaarde persoonlijke autonomie een breed spectrum aan gedragsuitingen tot gevolg heeft, maar dat tegelijkertijd deze opvoedingswaarde zelf niet met behulp van de sociaal-structurele kenmerken van de ouders verklaard kan worden. De verklaarde variantie van het totale model is 17%.

Figuur 1: Ouderlijke opleiding als verklaring voor ouderlijke opvoedingswaarden en- gedragingen van zowel moeders (N = 663) als vaders (N = 618)

Van meer belang voor deze bijdrage is dat Wright en Wright (1976) eveneens een zelfstandige bijdrage van de factor religie voor de verklaring van ouderlijke opvoedingswaarden op het spoor zijn gekomen. Dit is opmerkelijk omdat de auteurs religie uitsluitend hebben gemeten aan de hand van kerklidmaatschap en kerkbezoek. Waarschijnlijk zou het effect van religie nog veel groter zijn geweest indien ook andere dimensies van godsdienstigheid in het onderzoek zouden zijn betrokken. Deze hypothese is plausibel omdat Felling et al. (1991) positieve samenhangen vonden van kerkelijke betrokkenheid en een traditioneel christelijke geloofsovertuiging met de door Kohn ontwikkelde index voor conformiteit, waarbij opviel dat het verband met een christelijke geloofsovertuiging veel sterker was dan die met kerkelijke betrokkenheid. Kort samenvattend kan daarom geconcludeerd worden dat in Nederland niet alleen de opleiding van ouders, maar ook hun godsdienstigheid ten grondslag kan liggen aan de ontwikkeling van ouderlijke opvoedingswaarden en -gedragingen.

2 Theorie

De verklaring waarom godsdienstigheid van invloed is op ouderlijke opvoedingswaarden en gedragingen is dat elke religie vaak zeer expliciet regels voor het alledaagse handelen voorschrijft, het hoe op te voeden van kinderen niet uitgezonderd (D'Antonio 1980; D'Antonio en Cavanaugh 1983). Zo zou christelijke religie als een conservatieve kracht werken, omdat kerkleiders en christelijk geïnspireerde opvoedkundigen van oudsher sterk de nadruk leggen op familie en gezin en op traditionele opvattingen wat betreft man-vrouwverhoudingen (Brinkerhoff en MacKie 1985; Ellison en Sherkat 1993; Felling et al. 1991). Daarnaast zouden zij er sterk de nadruk op leggen dat kinderen hun ouders moeten gehoorzamen, omdat kinderen die niet van huis uit geleerd hebben onderdanig en nederig te zijn, in hun latere leven niet meer in staat zijn zich aan de almachtige Heer te onderwerpen (Capps 1992; Greven 1992). Ongehoorzaamheid zou daarom niet alleen een zonde zijn van kinderen. Het niet bestraffen of corrigeren van ongehoorzame kinderen zou ook een zonde zijn van de ouders, omdat zij daarmee indirect het gezag van God ondermijnen. Er mag daarom verwacht worden dat kerkelijke ouders meer dan onkerkelijke ouders gericht zijn op conformiteit en gehoorzaamheid.

Tot nu toe hebben we alleen gesproken over de effecten van christelijke godsdienstigheid in het algemeen. Een andere vraag is of er ook verschillen bestaan tussen ouders van katholieke en protestantse huize. Wanneer men overeenkomsten en verschillen tussen katholieken en protestanten wil bespreken, ontkomt men er niet aan Lenski's *The religious factor* (1961) te behandelen. In tegenstelling tot Herberg (1955) komt Lenski tot de conclusie dat godsdienstigheid op de meest uiteenlopende gebieden haar invloed doet gelden, of het nu gaat om de opvoeding van de kinderen, de vrijetijdsbesteding, het werketos of stemgedrag. Telkens blijkt dat de

invloed van religie in vergelijking met die van sociale klasse ongeveer even sterk is.

Zoals bekend leunt Lenski sterk op Webers studie *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. In dit werk probeert Weber een verklaring te vinden voor het gegeven dat het moderne kapitalisme zich juist in West-Europa ontwikkelde. De kern van zijn verklaring is dat het protestantisme, en dan met name het calvinisme met zijn predestinatieleer, een werkethos ontwikkelde waarin arbeid niet meer primair opgevat werd als een middel om in de dagelijkse behoeften te voorzien, maar als een roeping van God. Arbeid werd daarmee een middel om te achterhalen of men door God uitverkoren was. Hoewel men van dit laatste nooit helemaal zeker kon zijn, zou maatschappelijk succes – behaald door hard en rationeel gepland werken en door een sobere levensstijl – een teken kunnen zijn dat men tot de uitverkorenen behoorde. Dit uitgangspunt is door Lenski gebruikt om te verklaren waarom in de Verenigde Staten katholieken minder sterk op de maatschappelijke ladder stegen dan protestanten. Een eerste verklaring is dat protestanten vaker associatieve verbanden aangaan met kennissen, relaties en verenigingen, terwijl katholieken vaker omgang hebben met bloedverwanten. Het nadrukkelijker gericht zijn op associatieve verbanden door de protestanten zou hun maatschappelijke stijging vergemakkelijken.

Als tweede verklaring hanteert Lenski het aan Weber ontleende argument dat katholieken in hun godsdienstigheid veel meer leunen op de autoriteit van de Kerk en protestanten meer gericht zijn de autoriteit van de Bijbel. Als gevolg daarvan zouden protestanten individualistischer zijn en gericht zijn op persoonlijke autonomie. Katholieken daarentegen zouden meer collectivistisch zijn en conformiteit aan de geloofsgemeenschap benadrukken. Het is om deze reden dat protestanten in de opvoeding van hun kinderen meer dan katholieken de nadruk zouden leggen op de ontwikkeling van persoonlijke autonomie van het kind. Katholieken leggen volgens Lenski meer nadruk op gehoorzaamheid en conformiteit. Dit komt volgens Lenski niet alleen tot uiting in de waarden die ouders van belang achten in de opvoeding, maar ook in de disciplinaire technieken die ouders hanteren in overtredingssituaties. Protestanten zouden vooral symbolische sancties opleggen, terwijl katholieken hun kinderen vooral fysieke straffen geven. Symbolische acties zouden veel effectiever zijn om persoonlijke autonomie, zelfverantwoordelijkheid en zelfcontrole bij het kind te bewerkstelligen, terwijl fysieke sanctioneringen hoofdzakelijk tot gehoorzaamheid leiden. Het is juist dit verschil in aangeleerde disposities bij kinderen van respectievelijk protestantse dan wel katholieke huize dat ertoe leidt dat protestanten een grotere kans hebben op maatschappelijk succes dan katholieken.

Er is veel kritiek geweest op Lenski's studie. Met name Greeley (bij voorbeeld 1977) heeft felle kritiek geleverd, waarschijnlijk in sterke mate ingegeven door de hier en daar nogal tendentieuze opmerkingen van Lenski als zouden katholieken met hun nadruk op conformiteit, collectivisme en (maffiose?) contacten met bloedverwanten een potentieel gevaar vormen voor de democratie. Volgens D'Antonio (1980) heeft Lenski veel te veel gewicht toegekend aan het feit dat katholieken iets

minder sterk dan protestanten de opvoedingswaarde persoonlijke autonomie benadrukken. In de studie van Lenski onderschrijft namelijk niet alleen een meerderheid van de protestanten maar ook van de katholieken deze opvoedingswaarde. Bovendien wordt vaak vergeten dat protestanten gehoorzaamheid als de op één na belangrijkste opvoedingswaarde, dus meteen na persoonlijke autonomie hebben genoemd. Het gaat bij het onderscheid tussen een protestantse en een katholieke opvoedingsstijl dus vooral om accentverschillen. Anderen hebben de studie van Lenski gerepliceerd en vonden nauwelijks verschillen tussen katholieken en protestanten wat betreft de opvoedingswaarde persoonlijke autonomie (cf. Alwin 1986). Een aantal auteurs, waaronder Lenski (1971), veronderstelt dat de gebeurtenissen in de jaren zestig tot een liberalisering binnen de katholieke denominatie hebben geleid.¹ Dit zou de meest voor de hand liggende verklaring zijn voor het feit dat katholieken wat betreft de opvoeding van hun kinderen naar de protestanten toe gegroeid zijn (Alwin 1986). Alwin (1986) kwam tot de conclusie dat niet het feit dat men protestant of katholiek is van belang is voor de mate waarin men gericht is op conformiteit, maar veel meer de mate waarin men religieus betrokken is. Hoe sterker de religieuze betrokkenheid, hoe meer men gericht is op conformiteit. Wat betreft de opvoedingswaarde persoonlijke autonomie vond Alwin geen effecten van religieuze betrokkenheid.

Resumerend kan gesteld worden dat zo er al verschillen bestonden tussen katholieken en protestanten – en gezien het voorafgaande is er enige reden om aan deze voorstelling van zaken te twijfelen – het onwaarschijnlijk is dat deze verschillen heden ten dage nog teruggevonden worden. Uit een studie van Peters en Schreuder (1987) blijkt dat de subculturele verschillen tussen de uiteenlopende geloofsgroepen in Nederland vooral liggen tussen hervormden en katholieken aan de ene kant en de gereformeerden aan de andere kant. Met andere woorden, de scheidslijnen liggen niet tussen protestant en katholiek maar tussen heterodox en orthodox. We verwachten daarom dat hervormden en katholieken niet van elkaar zullen verschillen wat betreft de opvoeding van hun kinderen. Voor zover er verschillen bestaan zullen die vooral liggen tussen katholieken en hervormden enerzijds en gereformeerden anderzijds. Uit het onderzoek van Alwin (1986) kwam naar voren dat niet zozeer denominationele verschillen uitmaakten of men gericht is op conformiteit, maar de mate van religieuze betrokkenheid. We veronderstellen daarom dat personen die in sterke mate het christelijk geloof onderschrijven dan wel meer kerkelijk betrokken zijn, meer gericht zijn op conformiteit dan personen die in geringere mate een christelijke levensovertuiging hebben dan wel minder kerkelijk betrokken zijn. Hierbij kan nogmaals opgemerkt worden dat Felling et al. (1991) een sterkere samenhang van de opvoedingswaarde conformiteit met een christelijke levensbeschouwing dan met kerkelijke betrokkenheid hebben gevonden.

Voordat de resultaten van dit onderzoek naar de invloed van godsdienstigheid op de opvoeding van kinderen gepresenteerd worden, moet nog een tweetal opmerkin-

gen gemaakt worden. Ten eerste veronderstelden we al dat onkerkelijken duidelijk zullen verschillen van kerkelijken en wel in die zin dat zij minder gericht zijn op conformiteit. We gaan er tevens van uit dat onkerkelijken meer dan kerkelijken de persoonlijke autonomie van het kind als opvoedingswaarde zullen hanteren. Het argument daarvoor ontleen we aan Alwin (1990). Deze auteur heeft geconstateerd dat ouders in de afgelopen decennia steeds minder sterk conformiteit en tegelijkertijd steeds sterker persoonlijke autonomie als opvoedingswaarde voor hun kinderen zijn gaan benadrukken. Volgens Alwin moet deze trend als een uiting van secularisering worden opgevat. Omdat onkerkelijken vaker dan kerkelijken een binnenwereldlijke levenshouding onderschrijven (Felling et al. 1991) zal moeten blijken dat een binnenwereldlijke levensbeschouwing leidt tot de opvoedingswaarde persoonlijke autonomie.

Ten tweede zij benadrukt dat we een causaal effect veronderstellen van ouderlijke godsdienstigheid op ouderlijke opvoedingswaarden die op hun beurt weer zullen resulteren in ouderlijke opvoedingsgedragingen. We zijn ons ervan bewust dat zo'n benadering eenzijdig is. Immers, de wijze waarop ouders en kinderen met elkaar omgaan kan op haar beurt weer invloed hebben op de godsdienstigheid van de gezinsleden (Thornton 1985 en 1989). Niettemin houden we vast aan de hier gehanteerde benaderingswijze omdat we niet alleen veronderstellen dat de invloed van ouderlijke godsdienstigheid op de opvoeding van kinderen sterker is dan andersom, maar vooral ook omdat in temporele zin ouderlijke godsdienstigheid voorafgaat aan de opvoeding van kinderen. Een en ander kort samenvattend komen we tot het volgende algemene theoretische model voor ouderlijke opvoeding (zie schema 1).

Schema 1: Theoretisch model voor verklaring van opvoedingswaarden en -gedragingen

Ons basierend op de in eerdere studies theoretisch gefundeerde causale samenhang tussen opvoedingswaarden en -gedragingen (Gecas 1979; Kohn 1963 en 1989; Van der Slik et al. 1996), veronderstellen we dat ouderlijke godsdienstigheid via ouderlijke opvoedingswaarden van invloed is op opvoedingsgedragingen. Omdat we vooralsnog geen reden hebben te veronderstellen dat de invloed van ouderlijke godsdienstigheid op ouderlijke opvoedingswaarden bij de moeders anders zou zijn dan bij de vaders, postuleren we voor beide ouders hetzelfde verklaringsmodel.

In het voorafgaande is naar voren gekomen dat we voor de invloed van ouderlijke godsdienstigheid op ouderlijke opvoeding niet alleen rekening moeten houden met de mogelijkheid dat er denominationele verschillen kunnen bestaan, maar dat ook

kerkelijke betrokkenheid en godsdienstige overtuigingen invloed kunnen hebben op de wijze waarop ouders de opvoeding van hun kinderen gestalte geven. We hebben daarom, naast denominatie, ook de levensbeschouwelijke overtuigingen en de mate van kerkbezoek in het onderzoek opgenomen.

3 Methode

Steekproef. In de tweede helft van 1990 is onder een representatieve steekproef van Nederlandse gezinnen met in ieder geval één kind tussen 9 en 16 jaar een grootschalig veldonderzoek gehouden, met als doel inzicht te verkrijgen in het functioneren van zowel individuele ouders als het gezin in zijn geheel wat betreft het opvoeden van kinderen. Uiteindelijk hebben 788 gezinnen (response = 43%) aan het onderzoek deelgenomen. In Nederland wordt heden ten dage bij survey-onderzoek zelden een response hoger dan 50% gehaald. Omdat het in dit onderzoek gewenst was dat beide ouders hun medewerking verleenden lijkt de response niet bijzonder laag. De uitval bleek niet selectief te zijn in die zin dat hij gelijkelijk verdeeld was naar regio en urbanisatiegraad. Gezien het waarschijnlijkheidskarakter waarmee de steekproef is samengesteld, zijn de uitkomsten van deze studie generaliseerbaar naar de Nederlandse gezinnen met in ieder geval één kind tussen 9 en 16 jaar. Voor meer gedetailleerde informatie omtrent opzet van het onderzoek, steekproeftrekking, representativiteit alsmede dataverzamelingsprocedure, zie Gerris et al. (1992: 7-11).

Indicatoren voor godsdienstigheid. In de vragenlijst is uitgebreid aandacht besteed aan de godsdienstigheid van beide ouders. Naast vragen over *kerklidmaatschap* en *kerkbezoek* zijn ook vragen gesteld omtrent wereld- en levensbeschouwing. Het betreft hier twee aan Felling et al. (1991) ontleende schalen, te weten: de *christelijke levensbeschouwing* en de *binnenwereldlijke levensbeschouwing*. De christelijke levensbeschouwing houdt in dat men gelooft in een persoonlijke God die zich met ieder mens persoonlijk bezighoudt en dat men de zin van het leven, het lijden, de dood en het probleem van goed en kwaad beargumenteert en interpreteert vanuit dat godsgeloof. Representatieve items van de christelijke levensbeschouwing zijn: 'Er is een God, die God voor ons wil zijn', 'Er bestaat een God die zich met ieder mens persoonlijk bezighoudt' en 'God zorgt ervoor dat het goede uiteindelijk het kwade zal overwinnen'. Bij de binnenwereldlijke levensbeschouwing gaat het om een binnenwereldlijke duiding van het bestaan van een hogere werkelijkheid en de daarmee gepaard gaande overtuiging, dat mensen zelf zin moeten geven aan hun leven, het lijden en de dood en dat ze zelf het probleem van goed en kwaad moeten oplossen. Kenmerkende items van de binnenwereldlijke levensbeschouwing zijn: 'God is voor mij niets anders dan het waardevolle in de mens', 'Goed en kwaad in de wereld zijn geheel en al mensenwerk' en 'Het leven heeft alleen zin als je die er zelf aan geeft'.

Indicatoren voor opvoedingswaarden. Binnen gezinspedagogisch onderzoek wordt

gewoonlijk onderscheid gemaakt tussen twee fundamentele opvoedingswaarden. Dit zijn conformiteit en autonomie. Er zijn twee schalen voor conformiteit gebruikt en één voor persoonlijke autonomie. Enerzijds is conformiteit gemeten met *Kohns conformiteitsindex*. Hoge scores op deze rangorde-index betekenen dat ouders het belangrijk vinden dat hun kinderen zich conformeren aan maatschappelijke conventies. Daarnaast is de *conformiteitsschaal* voorgelegd. Scores op deze 7-punt-Likert-schaal geven vooral uitdrukking aan de mate waarin ouders belang hechten aan het feit dat hun kinderen gehoorzaamheid betonen aan de ouders. *Persoonlijke autonomie* is gemeten met een 7-punt-Likert-schaal die aangeeft in hoeverre ouders het belangrijk vinden dat hun kinderen een eigen mening hebben, zelfstandig zijn, verantwoordelijkheid kunnen dragen en doorzettingsvermogen hebben.²

Indicatoren voor opvoedingsgedragingen. Opvoedingsgedragingen zijn met drie 7-punt-Likert-schalen gemeten, te weten: autonomie, affectie en straf. De validiteit van deze gedragsschalen is in eerder onderzoek onderzocht (Ten Haaf 1993; Ten Haaf et al. 1994). Daaruit bleek dat deze schalen niet uitsluitend verwijzen naar gedragsintenties, maar naar gerapporteerd *daadwerkelijk* gedrag (Ten Haaf 1993).

Met de gedragsschaal *autonomie* wordt achterhaald in hoeverre ouders onafhankelijkheid van hun kinderen aanmoedigen en benadrukken. Items zijn bij voorbeeld: 'Ik laat mijn zoon/dochter zijn/haar problemen vaak zelf oplossen', 'Ik laat mijn zoon/dochter veel nieuwe dingen proberen, ook als is de afloop van deze dingen vaak heel onzeker'. *Affectie* is gemeten met items als: 'Ik knuffel, kus en omarm mijn zoon/dochter vaak', 'Ik geef mijn zoon/dochter vaak een complimentje'. De gedragsschaal *straf* meet in welke mate ouders in hun opvoeding gebruik maken van verschillende strafmaatregelen, zoals: naar de eigen kamer sturen, draai om de oren of een tik.

De betrouwbaarheid van de hier gebruikte opvoedingsschalen is over het geheel genomen hoog. In tabel 1 zijn de karakteristieken van de hier gebruikte schalen en variabelen samengevat.

Ongeveer de helft van de ouders is geen kerklid. Gemiddeld genomen wijzen ze de christelijke levensbeschouwing af en zijn ze ervan overtuigd dat de zin van het leven, het lijden en dood, alsmede van goed en kwaad in het hier en nu gezocht moet worden. De betrouwbaarheid van de geloofsschalen is hoog. Deze uitkomsten komen sterk overeen met de gegevens die voor de gehele Nederlandse bevolking zijn gevonden (Felling et al. 1991).

Wat betreft de opvoedingswaarden conformiteit aan de regels van de ouders en persoonlijke autonomie kan opgemerkt worden dat ouders gemiddeld genomen deze waarden onderschrijven. Hun opvoedingsgedrag tendeeft in de richting van het stimuleren van onafhankelijkheid bij hun kinderen en het tonen van affectie. Straf wordt relatief weinig als disciplineringsstechniek gehanteerd. De betrouwbaarheden van deze schalen is over het geheel genomen bevredigend. Dat kan evenwel niet

Tabel 1: Kenmerken van variabelen en schalen

	VADERS range	$\bar{X}$	$S_{\bar{X}}$	α	N	MOEDERS items	$\bar{X}$	$S_{\bar{X}}$	α	N
<i>christelijke godsdienstigheid</i>										
denominatie						1				
geen kerklid					422					377
katholiek					203					226
hervormden					80					93
gereformeerden					83					92
(en leden andere christ. kerken)										
kerkbezoek	1-4	2.01	1.11		718	1	2.04	1.08		768
christ. levensbeschouwing	1-5	2.65	1.09	.96	592	12	2.82	1.03	.95	632
binnenw. levensbesch.	1-5	3.74	.63	.82	611	10	3.77	.61	.82	650
<i>opvoedingswaarden</i>										
Kohns conf.-index	2 1/4-3 3/4	3.00	.46	.48	569	8	3.00	.45	.50	608
persoonlijke autonomie	1-7	6.21	.61	.83	623	7	6.33	.59	.83	658
conformiteit	1-7	4.32	.93	.82	717	11	4.35	.91	.80	773
<i>opvoedingsgedragingen</i>										
autonomie	1-7	4.65	.84	.72	617	7	4.64	.86	.72	663
affectie	1-7	4.35	1.08	.87	623	9	4.75	1.11	.87	662
straf	1-7	2.94	1.21	.87	624	5	2.86	1.20	.87	664
opleiding	1-7	3.62	2.23		783	1	3.15	1.75		787

gezegd worden van Kohns conformiteitsindex. Voor beide ouders heeft deze index een lage betrouwbaarheid en bovendien bleken nogal wat ouders niet uit de voeten te kunnen met deze index gezien het betrekkelijk grote aantal ongeldige antwoorden. Deze problemen hangen rechtstreeks samen met het feit dat Kohns conformiteitsindex, in tegenstelling tot de andere schalen, een rangorde-schaal is.³ In een andere studie (Van der Slik et al. 1996) zijn we dieper ingegaan op deze problemen. Vooruitlopend op de analyses willen we opmerken dat met het relatief grote aantal ongeldige antwoorden alsmede met de geringe betrouwbaarheid van de Kohn-index rekening is gehouden. Voor een uitgebreidere rapportering van de opvoedingsschalen zij verwezen naar Gerris et al. (1993) en Van der Slik et al. (1996).

4 Resultaten

Data-analyse. De gegevens zijn op twee manieren geanalyseerd. Op de eerste plaats rapporteren we de enkelvoudige samenhangen tussen ouderlijke godsdienstigheid en ouderlijke opvoedingswaarden en opvoedingsgedragingen. Aansluitend worden de resultaten van causale analyses, uitgevoerd met behulp van LISREL 7, weergegeven.

Enkelvoudige samenhangen. We bespreken alleen die samenhangen die bij minstens één van de ouders significant op $p = .01$ niveau zijn. Wat in tabel 2 opvalt is dat de ouderlijke opvoedingswaarden de sterkste samenhangen vertonen met de christelijke en de binnenwereldlijke levensbeschouwing en dat de patronen van samenhang tussen vaders en moeders niet verschillen. Voor zowel vaders als moeders geldt dat de christelijke levensbeschouwing gepaard gaat met benadrukking van de opvoedingswaarden conformiteit (zowel in de zin van gehoorzaamheid aan ouders als conformiteit aan maatschappelijke conventies), terwijl een binnenwereldlijke levensbeschouwing geassocieerd is met benadrukking van de opvoedingswaarde persoonlijke autonomie. Verder laat ook het kerkbezoek van de ouders een samenhang met de beide varianten van opvoedingswaarden zien. Ouders die vaker naar de kerk gaan benadrukken zowel gehoorzaamheid aan de regels van het gezin als het zich houden aan maatschappelijke conventies in sterkere mate dan ouders die minder vaak ter kerke gaan. Deze samenhangen met kerkbezoek zijn evenals bij Felling et al. (1991) minder sterk dan met de christelijke levensbeschouwing. Denominatie heeft alleen bij de moeders een relatief sterke samenhang met de drie opvoedingswaarden.⁴ Katholieke moeders benadrukken meer nadrukkelijk conformiteit aan maatschappelijke conventies dan onkerkelijke moeders, zo bleek uit aanvullende ONEWAY-analyses. Hervormde en gereformeerde moeders bevinden zich in een middenpositie en wijken noch van katholieke noch van onkerkelijke moeders af wat betreft hun oriëntatie op conformiteit aan maatschappelijke conventies. Gereformeerde moeders blijken significant minder op persoonlijke autonomie te zijn georiënteerd dan onkerkelijke en katholieke moeders. Hervormde moeders bevinden

Tabel 2: Samenhang tussen religieuze indicatoren enerzijds en opvoedingswaarden en -gedragingen anderzijds (Pearson's r en η (*cursief*) met nominale variabele: denominatie)

MOEDERS /		Opvoedingswaarden			Opvoedingsgedragingen		
VADERS ^a		Kohns confor miteitsindex	Persoonlijke autonomie	Conformiteit	Autonomie	Affectie -expressie	Straf
Religieuze indicatoren	Christelijke levensbeschouwing	.21** .18**	-.04 .01	.16** .23**	-.10* .04	-.02 .01	.13** .09
	Binnenwereldlijke levensbeschouwing	-.05 .06	.26** .22**	.06 .02	.20** .16**	.15** .15**	.05 .01
	Kerkbezoek	.14** .10*	-.04 .06	.09** .11*	-.11** .06	-.06 .02	.08* .07
	Denominatie	.16** .10	.14** .10	.08 .13*	.16** .07	.11* .13*	.07 .09

* = $p \leq .05$

** = $p \leq .01$ (tweezijdig getoetst)

a = waarde linksboven voor de moeders ($512 \leq N \leq 773$); waarde rechtsonder voor de vaders ($477 \leq N \leq 717$)

zich wat betreft hun gerichtheid op persoonlijke autonomie in een positie tussen gereformeerde moeders enerzijds en katholieke moeders anderzijds.

Opvoedingsgedragingen tonen over het geheel genomen wat minder sterke samenhangen met ouderlijke godsdienstigheid. De relatief sterkste samenhangen vinden we tussen de binnenwereldlijke levensbeschouwing en de opvoedingsgedragingen gericht op autonomie en affectie-expressie. Naarmate ouders zich meer kunnen vinden in een binnenwereldlijke levensbeschouwing stimuleren ze meer nadrukkelijk zelfverantwoordelijkheid bij hun kinderen en tonen ze meer affectie naar hun kinderen. Verder straffen moeders die minder nadrukkelijk een christelijke levensovertuiging onderschrijven hun kinderen minder. Bovendien blijken moeders die meer frequent kerkdiensten bezoeken in hun opvoedingsgedrag minder sterk de autonomie van het kind te stimuleren. Wat betreft de mate waarin ouders hun kinderen straffen, vinden we op biviaat niveau geen significante verschillen tussen onkerkelijke, katholieke, hervormde en gereformeerde ouders. Ten slotte stimuleren onkerkelijke en katholieke moeders meer nadrukkelijk de zelfstandigheid van hun kinderen dan gereformeerde moeders.

De verwachting dat wat betreft de opvoeding de scheidslijnen niet zozeer zouden liggen tussen katholiek en protestant, maar tussen gereformeerden enerzijds en katholieken en hervormden (en onkerkelijken) anderzijds gaat maar zeer ten dele op. Voor zover er een algemene conclusie getrokken kan worden uit de gerapporteerde resultaten lijkt het deze te zijn: gereformeerde moeders – niet vaders – zijn minder nadrukkelijk gericht op de autonomie van hun kinderen dan onkerkelijke en katholieke moeders. Hervormde moeders bevinden zich daartussenin. Wat betreft de oriëntatie op maatschappelijke conventies blijkt van een scheidslijn tussen heterodox en orthodox in het geheel geen sprake te zijn: katholieke moeders zijn het meest conformistisch, onkerkelijken het minst en protestanten bevinden zich daartussen. Zeer opmerkelijk is dat de kerkelijke gezindte van de vaders niet tot relevante verschillen leidt in de wijze waarop zij de opvoeding van hun kinderen gestalte geven.

Causale analyses. De causale analyses zijn uitgevoerd met LISREL 7, waarbij gebruik is gemaakt van de 'multi-sample option'. Met deze optie kan niet alleen getoetst worden in hoeverre het theoretische model bij de data past, maar kan ook expliciet getoetst worden in hoeverre de empirische modellen voor respectievelijk de vaders en de moeders van elkaar verschillen. De analyses zijn uitgevoerd op covariantiematrices, die op grond van paarsgewijze samenhangen tussen de variabelen zijn gegenereerd.⁵ Het gemiddeld aantal paarobservaties is telkens als uitgangspunt genomen. De (on)betrouwbaarheden van de opvoedingsschalen zijn in de analyses verdisconteerd. Voor een meer gedetailleerde beschrijving van de gevolgde procedures verwijzen we naar Van der Slik et al. (1996).

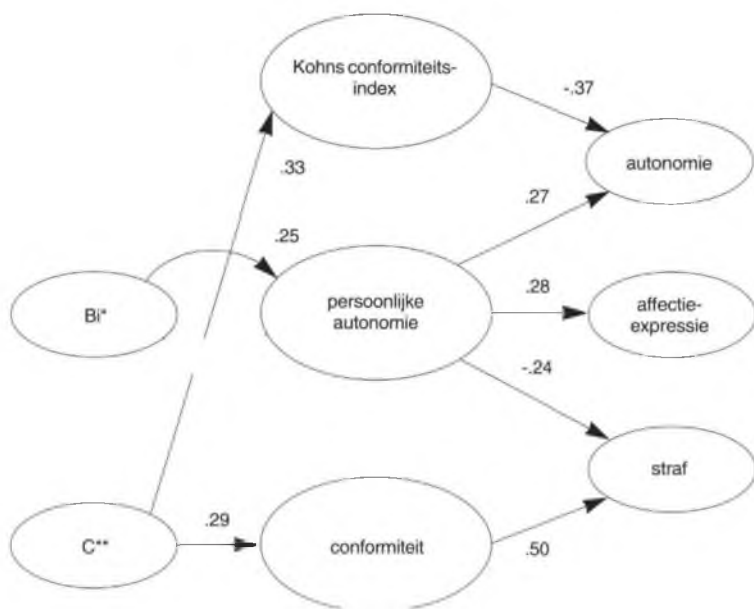
We presenteren in figuur 2 allereerst de effecten van ouderlijke godsdienstigheid op de opvoedingswaarden en -gedragingen. Alleen effecten op $p = .01$ niveau zijn

weergegeven. Daarna zullen we in figuur 3 een meer uitgebreid model laten zien, waarin naast de effecten van ouderlijke godsdienstigheid ook het effect van de opleiding is verdisconteerd. Vergelijking van de verklaarde varianties zal dan uitsluitel kunnen geven over de vraag of ouderlijke godsdienstigheid een additionele verklaring geeft voor ouderlijke opvoedingswaarden en -gedragingen.

De eerste uitkomst van de LISREL-analyses met de 'multi-sample option' is dat de empirische verklaringsmodellen voor vaders en moeders niet significant van elkaar verschillen. We kunnen daarom volstaan met de presentatie van één empirisch verklaringsmodel. Bij de groep vaders en bij de groep moeders hebben we dus, hoewel apart geanalyseerd, identieke structurele relaties gevonden.⁶

Uit figuur 2 komt naar voren dat ouders die in mindere mate een christelijke geloofsovertuiging aanhangen, ook minder sterk gericht zijn op conformisme als opvoedingswaarde. Naarmate ouders in sterkere mate een binnenwereldlijke

Figuur 2: Ouderlijke godsdienstigheid als verklaring voor opvoedingswaarden en -gedragingen van zowel moeders (N = 647) als vaders (N = 614)

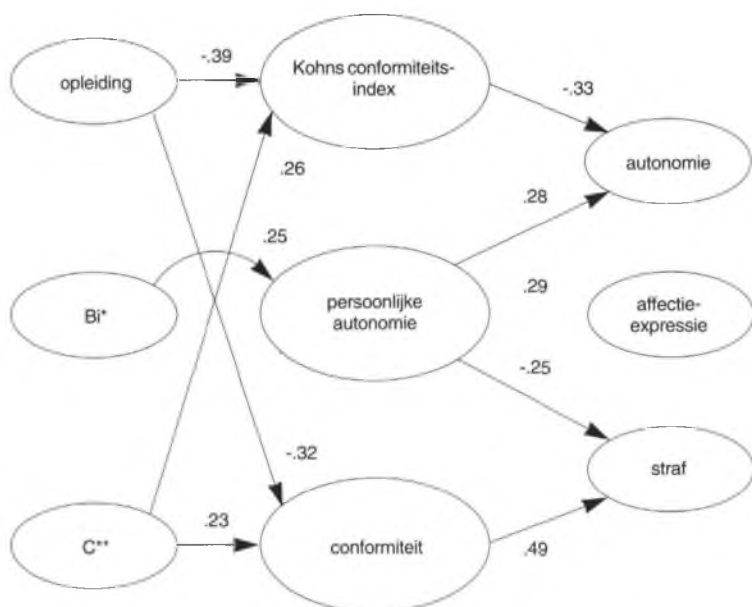
Gecontroleerd voor:

kerkbezoek	Chi ²	= 53.61
katholiek	df	= 57
hervormden	p	= .60
gereformeerden	GFI	= .99
(onkerkelijk = ref. cat.)	RMS	= .01
	R ²	= .21

* Bi = binnenwereldlijke levensbeschouwing

** C = christelijke levensbeschouwing

Figuur 3: Ouderlijke godsdienstigheid en opleiding als verklaring voor opvoedingswaarden en -gedragingen van zowel moeders (N = 654) als vaders (N = 616)

Gecontroleerd voor:

kerkbezoek	Chi ²	= 59.23
	df	= 62
katholiek	p	= .58
hervormden	GFI	= .99
gereformeerden	RMS	= .01
(onkerkelijk = ref. cat.)	R ²	= .34

* Bi = binnenwereldlijke levensbeschouwing

** C = christelijke levensbeschouwing

levensovertuiging onderschrijven, benadrukken zij sterker persoonlijke autonomie als opvoedingswaarde. Sterke effecten van ouderlijke godsdienstigheid op ouderlijke opvoedingsgedragingen zijn vrijwel volledig afwezig, wat inhoudt dat ouderlijke opvoedingswaarden een bijna volledige interpretatie kunnen geven voor de effecten van ouderlijke godsdienstigheid op ouderlijk opvoedingsgedrag. Kerkelijke gezindte alsmede kerkgang levert na controle voor christelijk geloof en de binnenwereldlijke levensbeschouwing geen significante bijdrage meer. De verklaarde variantie van het totale model bedraagt 21%.

In hoeverre biedt ouderlijke godsdienstigheid nu een additionele verklaring voor ouderlijke opvoedingswaarden en -gedragingen als ook gecontroleerd wordt voor de effecten van opleiding? Om dat na te gaan hebben we een meer uitgebreid model getoetst waarin naast ouderlijke godsdienstigheid ook het opleidingsniveau van de ouders is opgenomen. Figuur 3 geeft een antwoord op deze vraag.

Het is evident dat niet alleen de opleiding van de ouders maar ook hun godsdienstigheid een zelfstandig effect heeft op de waarden die zij van belang achten voor de opvoeding van hun kinderen. Terwijl de opleiding van de ouders sterk negatieve effecten heeft op conformiteit, oefent hun christelijke levensbeschouwing een tamelijk sterke positieve invloed uit op conformiteit. De opvoedingswaarde persoonlijke autonomie wordt niet verklaard aan de hand van het opleidingsniveau, maar is afhankelijk van de binnenwereldlijke levensbeschouwing van de ouders. Wanneer we de verklaarde variantie van het opleidingsmodel (figuur 1, $R^2 = .17$) vergelijken met die van het religiemodel (figuur 2, $R^2 = .21$) en het model waarin ouderlijke godsdienstigheid en opleiding zijn gecombineerd (figuur 3, $R^2 = .34$) kan geconcludeerd worden dat zowel de opleiding van de ouders als hun levensbeschouwelijke opvattingen een zelfstandige en een relevante bijdrage leveren voor verklaring van ouderlijke opvoeding. Hoe hoger de opleiding van de ouders en hoe minder sterk zij een christelijke levensovertuiging aanhangen, des te minder conformistisch zij in hun opvoeding zijn. Hoe meer zij de binnenwereldlijke levensbeschouwing onderschrijven, hoe meer zij de persoonlijke autonomie van het kind van belang achten.

5 Conclusies

Er is veel onderzoek verricht – zowel nationaal als internationaal – naar de uiteenlopende manieren waarop ouders hun kinderen opvoeden. Een belangrijk onderzoeksresultaat is dat de wijze waarop ouders de opvoeding van hun kinderen gestalten geven sterk afhankelijk is van hun sociale kenmerken. Ouders uit de lagere sociale milieus vinden het veel belangrijker dat hun kinderen leren zich te conformeren aan maatschappelijke conventies dan ouders uit de hogere sociale milieus. Uit nader onderzoek bleek dat het primair de opleiding van de ouders is, die uitmaakt of ouders in meer of minder sterke mate conformiteit als opvoedingswaarde hanteren.

Het hier uitgevoerde onderzoek bouwt voort op deze onderzoekstraditie, maar brengt tegelijkertijd een nieuw element in. Er is onderzocht of niet alleen de opleiding van ouders maar ook hun godsdienstigheid een verklaring kan geven voor de manier waarop zij de opvoeding vorm geven. Dat is inderdaad het geval. Godsdienstige ouders vinden het belangrijker dan ongodsdienstige ouders dat hun kinderen zich conformeren aan maatschappelijke conventies en aan de regels binnen het gezin. De conclusie die hieruit getrokken kan worden is dat de opvoeding van kinderen niet alleen afhankelijk is van sociaal-structurele factoren (opleiding) maar ook van sociaal-culturele factoren (religie).

De hier gevonden uitkomsten sluiten in sterke mate aan bij resultaten van onderzoek waaruit blijkt dat christelijke religie in Nederland een conservatieve factor is. Godsdienstige Nederlanders verzetten zich bij voorbeeld sterker tegen ingrepen in het leven, en ze hebben meer traditionele opvattingen over huwelijk, gezin en relaties (Felling et al. 1991). Ons onderzoek toont aan dat christelijke religie ook wat

betreft ouderlijke opvoeding een conservatieve factor is. Uit onderzoek blijkt eveneens dat christelijke godsdienstigheid in Nederland afneemt. Men kan erover filosoferen wat de consequenties hiervan zijn. Aangezien christelijke godsdienstigheid sterk gerelateerd is aan de ouderlijke opvoedingswaarde conformiteit (zowel in de zin van gehoorzaamheid aan de ouders als conformiteit aan maatschappelijke conventies), mag aangenomen worden dat bij afnemende godsdienstigheid in Nederland, ouders in steeds geringere mate conformiteit als opvoedingswaarde zullen hanteren en sterker de persoonlijke autonomie van het kind gaan benadrukken.

Ouderlijke godsdienstigheid is een belangrijke bepalende factor voor de godsdienstigheid van hun kinderen, zo blijkt uit talrijke studies die op dit terrein zijn uitgevoerd. Wij hebben laten zien dat ouderlijke godsdienstigheid invloed heeft op de opvoeding van kinderen. De vraag kan evenwel gesteld worden of niet alleen de godsdienstigheid van de ouders van belang is voor de godsdienstige ontwikkeling van hun kinderen, maar of ook de manier waarop ouders de opvoeding van hun kinderen gestalte hebben gegeven consequenties heeft op die godsdienstige ontwikkeling. Kortom, is een opvoedingsstijl waarin meer nadruk wordt gelegd op persoonlijke autonomie van kinderen en tegelijkertijd minder nadruk op conformiteit een vergeten factor voor de verklaring van secularisering in Nederland?

Noten

1. Zo zou het tweede Vaticaanse Concilie (*Vaticanum II*) een omslagpunt zijn (D'Antonio 1985). Tijdens dit concilie is een bisschoppelijke commissie in het leven geroepen die zich bezig heeft gehouden met de vraag welke vormen van geboortenregeling in overeenstemming zijn met de katholieke leer. De aanbevelingen van deze commissie kwamen erop neer dat veel meer ruimte zou worden geschapen voor leken om die vormen van anticonceptie toe te passen die het best bij de huwelijkspartners zouden passen. Er waaide met andere woorden begin jaren zestig een meer liberale wind, waarvan het psychologische effect nauwelijks overschat kan worden. Katholieken werden voor het eerst in eeuwen weer aangemoedigd om eigen verantwoordelijkheid te dragen voor de inrichting van hun eigen (gezins)leven. Zoals bekend werden de aanbevelingen van deze commissie niet overgenomen, integendeel. Eind jaren zestig werd de encycliek *Humanae Vitae* uitgevaardigd, waarin periodieke onthouding als het enige middel voor geboortenregeling toelaatbaar werd gesteld. De katholieke schapen lieten zich echter, eenmaal de vrijheid geproefd hebbende, niet meer in het gareel duwen. Door deze onverzoenlijke houding van de kerk verspeelde zowel in de Verenigde Staten als in Nederland de kerk haar krediet en bepaalde katholieken in toenemende mate zelf hoe zij hun gezinsleven wensten in te richten. Dat betekende niet alleen dat katholieken de voorschriften van de kerk met betrekking tot geboortenregeling aan hun laars laptten, maar ook dat zij op het terrein van de opvoeding van hun kinderen zich weinig meer gelegen lieten liggen aan de kerk. Het is uiterst onwaarschijnlijk dat de recente encycliek *Evangelium Vitae* daarin veel verandering zal brengen.

2. In een eerdere studie (Van der Slik et al. 1996) bleek duidelijk dat de drie opvoedingswaarden conformiteit aan maatschappelijke conventies, gehoorzaamheid aan de ouders en persoonlijke autonomie, hoewel enigszins met elkaar samenhangend, niet naar één onderliggend construct verwijzen. Om die reden worden zij ook in dit onderzoek niet als zodanig behandeld.

3. Acht aan Kohn ontleende opvoedingswaarden (vier verwijzen naar conformiteit, vier

naar zelfbepaling) zijn aan de ouders voorgelegd met het verzoek ze te rangschikken naar belangrijkheid. De voor hen meest belangrijke kreeg de score 1, de daaropvolgende score 2, de op één na minst belangrijke score 4 en de minst belangrijke score 5. De vier overgebleven opvoedingswaarden kregen een score 3 toegekend. Hieruit volgt dat ouders altijd een gemiddelde van 3 op Kohns conformiteitsindex behalen. De conformiteitsitems zijn zodanig omgecodeerd dat hoge scores conformiteit tot uitdrukking brengen.

4. Het geringe aantal gereformeerden in het databestand liet een verdere opsplitsing naar richting niet toe.

5. We hebben voor de optie 'pairwise deletion' gekozen omdat de Kohn-index een groot aantal 'missings' heeft. Analyse op basis van 'listwise deletion' levert geen afwijkende resultaten op, maar zou wel tot een onaanvaardbare reductie van het aantal cases hebben geleid.

6. Een volledig overzicht van alle effecten alsmede van de intercorrelaties tussen de onafhankelijke variabelen is op aanvraag bij eerstgenoemde auteur verkrijgbaar.

Geraadpleegde literatuur

- Alwin, D.F. (1984) Trends in parental socialization values: Detroit, 1958-1983. *American Journal of Sociology* 90: 359-382.
- Alwin, D.F. (1986) Religion and parental child-rearing orientations: Evidence of a catholic-protestant convergence. *American Journal of Sociology* 92: 412-440.
- Alwin, D.F. (1990) Cohort replacement and changes in parental socialization values. *Journal of Marriage and the Family* 52: 347-360.
- Brinkerhoff, M.B. en M. MacKie (1985) Religion and gender: A comparison of Canadian and American student attitudes. *Journal of Marriage and the Family* 47: 415-429.
- Capps, D. (1992) Religion and child abuse: Perfect together. *Journal for the Scientific Study of Religion* 31: 1-14.
- D'Antonio, W.V. (1980) The family and religion: Exploring a changing relationship. *Journal for the Scientific Study of Religion* 19: 89-104.
- D'Antonio, W.V. (1985) The American catholic family: Signs of cohesion and polarization. *Journal of Marriage and the Family* 47: 395-405.
- D'Antonio, W.V. en M.J. Cavanaugh (1983) Roman catholicism and the family. In: W.V. D'Antonio en J. Aldous (red.), *Families and religions: Conflict and change in modern society*. Beverly Hills: Sage Publications, pp. 141-162.
- Ellison, C.G. en D.E. Sherkat (1993) Obedience and autonomy: Religion and parental values re-considered. *Journal for the Scientific Study of Religion* 32: 313-329.
- Felling, A., J. Peters en O. Schreuder (1991) *Dutch religion: The religiousness of the Netherlands after the cultural revolution*. Nijmegen: ITS.
- Gecas, V. (1979) The influence of social class on socialization. In: W.R. Burr, R. Hill, F.I. Nye en I.L. Reiss (red.), *Contemporary theories about the family, research-based theories*. Volume I. New York: The Free Press, pp. 365-404.
- Gerris, J.R.M., D.A.A.M. van Boxtel, A.A. Vermulst, J.M.A.M. Janssens, R.A.H. van Zutphen en A.J.A. Felling (1992) *Child-rearing and family in the Netherlands*. Nijmegen: Institute of Family Studies, University of Nijmegen.
- Gerris, J.R.M., A.A. Vermulst, D.A.A.M. van Boxtel, J.M.A.M. Janssens, R.A.H. van Zutphen en A.J.A. Felling (1993) *Parenting in Dutch families*. Nijmegen: Institute of Family Studies, University of Nijmegen.
- Greeley, A. (1977) *The American catholic*. New York: Basic Books.
- Greven, P. (1992) *Spare the child: The religious roots of punishment and the psychological impact of physical abuse*. New York: Vintage.

- Haaf, P.G.J. ten (1993) *Opvoedingsdimensies: Convergente en discriminante validiteit*. Nijmegen: UDN.
- Haaf, P.G.J. ten, J.M.A.M. Janssens en J.R.M. Gerris (1994) Child-rearing measures: Convergent and discriminant validity. *European Journal of Psychological Assessment* 10: 111-128.
- Herberg, W. (1955) *Protestant, catholic, jew*. Garden City (NY): Doubleday and Co.
- Kohn, M.L. (1963) Social class and parent-child relationships: An interpretation. *American Journal of Sociology* 68: 471-480.
- Kohn, M.L. (1989) *Class and conformity: A study in values*. With a reassessment, 1977. Chicago (Ill.): The University of Chicago Press.
- Lenski, G. (1961) *The religious factor*. Garden City (NY): Doubleday en Co.
- Lenski, G. (1971) The religious factor in Detroit: Revisited. *American Sociological Review* 36: 48-50.
- Meijnen, G.W. (1977) *Maatschappelijke achtergronden van intellectuele ontwikkelingen. Een empirisch onderzoek naar de invloed van de statusspecifieke opvoeding op de ontwikkeling van intelligentie en leerprestaties*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Peters, J. (1993) De identiteit van de Nederlandse katholieken: Recente ontwikkelingen en huidige situatie. In: J. Peters, J.A. van der Ven en L.G.M. Spruit (red.), *Kerk op de helling: Veranderingen in katholiek Nederland en gevolgen voor de pastoraal*. Kampen: Kok, pp. 9-61.
- Peters, J. en O. Schreuder (1987) *Katholiek en protestant: Een historisch en contemporain onderzoek naar confessionele culturen*. Nijmegen: ITS.
- Slik, F.W.P. van der, J.R.M. Gerris en A.J.A. Felling (1996) *Opleiding van ouders en de opvoeding van hun kinderen: Een onderzoek in de Kohn-traditie*. Pedagogische Studiën (te verschijnen).
- Thornton, A. (1985) Reciprocal influences of family and religion in a changing world. *Journal of Marriage and the Family* 47: 381-394.
- Thornton, A. (1989) Changing attitudes toward family issues in the United States. *Journal of Marriage and the Family* 51: 873-893.
- Wright, J.D. en S.R. Wright (1976) Social class and parental values for children: A partial replication and extension of the Kohn thesis. *American Sociological Review* 14: 527-537.